

Тема 1. Дитяча література і література для дітей. Межі понять. Специфіка літератури для дітей

Зміст

- 1. Сучасне поняття про дитячу літературу. Дитяча література, література для дітей, література про дітей.*
- 2. Класифікація дитячої літератури.*
- 3. Специфіка дитячої літератури.*

Ключові слова: дитяча література, література для дітей, література про дітей, твори-адаптації для дитячого читання, твори з подвійною адресацією, науково-пізнавальна, етична, розважальна література, читач-дитина.

Дитяча література є складовою літературознавства. У ній виділяються такі галузі: бібліографія, джерелознавство, текстологія.

Література для дітей та юнацтва – художні твори різних родів і жанрів, що на рівні своєї формозмістової єдності адресовані читачу відповідної вікової категорії, задовольняють його емоційні, естетичні й етичні запити, можуть мати подвійну рецепцію (дитина й дорослий), взаємозалежні від законів, властивих художній словесності взагалі. Залежно від вікової категорії читача її доцільно диференціювати на *літературу для дітей* (дошкільний і молодший шкільний вік) і *підлітково-юнацьку* (середній і старший шкільний вік). У колі дитячого читання вона є тим ядром, навколо якого перебувають твори про дітей, твори-адаптації для дитячого читання і власне творчість самих дітей (дитяча література). Ці компоненти, з одного боку, утворюють певні замкнені системи, кожна з яких має своє місце і значення в загальному художньому процесі, з іншого – зберігають цілісну єдність і характеризуються міцними зв'язками.

Література для дітей та юнацтва наділена певними конституційними особливостями й має свою специфіку, зумовлену діалогічною природою, особливою роллю письменника як посередника у процесі соціалізації дитини. Усе ж за своїм стрижневим словом вона передбачає референцію уявлень про літературу, залежить від законів, поширених на

усну й писемну словесність. Тому найголовніший критерій характеристики творів для дітей та юнацтва, як і літературних творів взагалі, – *художність*. Література для дітей та юнацтва враховує інтереси й потреби дітей певної вікової категорії (від дошкільників до підлітково-юнацької аудиторії). У складі цієї частини літературної творчості особливе місце посідає поезія, оскільки, на відміну від прози, віршовий текст легше сприймається молодшими дітьми й викликає адекватну реакцію (поезії Тамари Коломієць, Марійки Підгірянки, Ігоря Калинця тощо).

Маючи певні вікові (фізіологічні, психологічні тощо) особливості, інтелектуальний розвиток такого читача часто не узгоджується з ними й дозволяє певній категорії реципієнтів адекватно сприймати тексти, глибина проблематики яких виходить далеко за межі рецесійної дитячості. Наприклад, фабульні надзавдання казок-притч Емми Андіївської, філософських казок В. Шевчука й І. Калинця розраховані як на дитячого, так і на дорослого читача, успішно діалогізують із загальномистецькими пошуками сьогодення. Тут простежуються кілька інтерпретаційних рівнів, що дає підстави називати їх *творами з подвійною адресацією*. Менших читачів зацікавлює динамічність сюжету, напружена зовнішня дія, її психологічна мотивація. На сприйняття ж дорослого розраховані суспільно-політичні й філософські узагальнення, приховані алегоріями, умовними й фантастичними образами, символами. Поєднання фантастичного й реального в них дає змогу осмислити сенс буття, пояснити світобудову, місце людини в соціумі, усвідомити соціальні проблеми, долю людини.

Дитяча література – література, творена безпосередньо дітьми. До неї належать різні жанри фольклору (лічилки, дражнилки, ігрові пісні та ін.), а також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо), опубліковані в періодиці для дітей («Соняшник», «Барвінок», «Малятко», «Однокласник» та ін.) чи в колективних збірниках на зразок «Первоцвіту». Своєрідним прологом дитячої літератури вважають фольклор,

що синтезує тенденції цілісності дитячого й універсального світобачення, індивідуалізації мислення, прояву одивнення.

Крім поданого вище визначення, у науковому обігу зустрічається ще й широке розуміння **дитячої літератури** як навчальної дисципліни, що передбачає вивчення всього кола дитячого літературного читання, а саме: творів, спеціально призначених цільовій аудиторії (дошкільникам, молодших школярам, учням середньої і старшої ланки), літератури, створеної дітьми, творів про дітей, творів з подвійною адресацією, творів-адаптацій для дитячого читання. У такому розумінні оперуємо поняттям «дитяча література» в цьому курсі.

У художній літературі окрему нішу займають і **твори про дітей**. Вона однаково цікава людям різного віку, хоч сприймається в шкільні роки й роки соціальної та духовної зрілості в різних змістових ракурсах і інтелектуальному сенсі по-різному. У канонічні змістові параметри рецепційної «дитячості», наприклад, не вписуються автобіографічні твори, у яких актуалізовано враження власного дитинства («На коні й під конем» А. Дімарова, «Зачарована Десна» О. Довженка, «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнника), оскільки глибина проблематики і способи її розв'язання в них потребують заздалегідь підготовленого життєвим досвідом читача. У названих текстах є чимало захоплююче цікавих епізодів, що знаходять відгук у реципієнта ще недостатньо сформованого.

Такі твори активно залучають до шкільних програм і разом з творами для дітей і творами з подвійною адресацією вони складають *коло дитячого читання*. Сюди ж, крім названих вище категорій, відносять і *твори-адаптації* для дитячого читання, у яких убачаються передусім дидактичні й естетичні завдання. Показовими є приклади адаптації поетичних творів Тараса Шевченка, з яких вилучені окремі композиційні частини або фрагменти: їм часто дається назва як самостійним творам («Зоре моя вечірняя...» – уривок з поеми «Княжна», «Учітесь, читайте...» – фрагмент з поеми «І мертвим, і живим...», «Чорна хмара з-за лиману...» – уривок з поеми «Іван Підкова») – у

такому вигляді вони функціонують у дитячих читанках. Дидактами й видавцями цей факт пояснюється тим, що використані строфи можна вважати завершеними, змістовно яскравими замальовками, доступними дитячому сприйняттю.

Художню літературу активно розглядають як *засіб формування особистості дитини*. При цьому в площині педагогіки прокреслюють розробку виховання дітей і підлітків засобами художньої літератури, наголошують на формуванні комплексу індивідуально-психологічних якостей людини, естетичних здібностей, акцентують на структуруванні педагогічної системи формування ціннісних орієнтацій підлітків засобами художньої літератури, оптимальному поєднанні загальнолюдських, національних, громадянських та особистісних якостей тощо.

Педагогічний підхід до літератури для дітей, таким чином, розглядає її в основному як допоміжний засіб у навчанні й вихованні дітей. Очевидність того факту, що художні твори для дітей та юнацтва сприяють адаптації дитини й підлітка в соціумі, формуванню моральних цінностей, безперечна. Дорослий, пишучи твори для дітей, передає їм досвід особистого уявлення про світ, мимоволі перебирає на себе функції вчителя, вихователя. Художні твори для молодшого читача, крім того, несуть чимало пізнавальної інформації. Це виразно ілюструють, зокрема, анімалістичні тексти для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, що мають багато відомостей з життя флори й фауни (В. Біанкі, Оксана Іваненко, Є. Гуцало та ін.).

Психологічний підхід розуміння специфіки літератури для дітей передбачає врахування вікових особливостей адресата, а також уміння письменника асимілюватися з дитячою аудиторією, знаходити з нею спільну мову. К. Чуковський наголошував: «Писати про дітей і писати для дітей – різні речі. У другому випадку завдання набагато складніше – одного таланту недостатньо. Необхідно морально підвищитися до рівня дитини, зрозуміти і прийняти без найменшого натяку на дорослу поблажливість її радощі та страждання, долучитися до божественного безсмертя дитячої душі».

Функції літератури для дітей та юнацтва зумовлені етапами ініціації людини. Твори для дітей сприяють пізнанню світу. Твори для підлітково-юнацької аудиторії допомагають пізнати себе, навчитися розуміти свої емоції і вчинки. У процесі їх самостійного читання адресат лишається наодинці зі світом книги, її героями, подорожуючи з якими він накопичує свій емоційний досвід. Автор твору для дітей виступає своєрідним транслятором інформації, поведінкових моделей, світоглядних орієнтирів і водночас каталізатором дитячої свідомості, а його книга – канал, засобами якого читач отримує інформацію, індикатор розвитку особистості, її естетичної й емоційної сфери. Тому цілком природнім у творчості для дітей та юнацтва постає врахування особливостей дитячого сприйняття, проникнення в його внутрішній світ засобами мистецтва слова.

Специфічні особливості художньої творчості для дітей, зумовлені, з одного боку, дитиною та її природою, з іншого – особливим хистом письменника. Категорія «дитинство» – це той важливий концепт, що ідентифікує письменника на теренах літератури для дітей. Ним визначається повнота внутрішньої злитості суб'єкта й об'єкта, співвіднесеність автора й того, що ним зображується, незалежно від того, дитячий це чи дорослий світ, світ тварин чи речей.

Література для дітей та юнацтва зумовлена специфічною комунікативно-психологічною адресністю, особливістю рецепції, що провокує формування жанрових систем, твори яких успішно діалогізують з читачем, є маркерами «читабельності» (динамічний сюжет, композиційна довершеність, яскраві самодостатні характери персонажів) й водночас віддзеркалюють суспільно-психологічні, культурні трансформації, успішно адаптуються до реалій розгерметизованого українського соціуму.

Види дитячої літератури визначаються функцією книги. До *науково-пізнавальної* літератури належать шкільні підручники й посібники, словники, довідники, енциклопедії. До так званої *етичної* літератури — повісті, оповідання, вірші, поеми, що формують систему моральних цінностей. Вона у свою чергу поділяється на казково-фантастичну, пригодницьку, художньо-

історичну, публіцистичну літератури. Крім того, існує ще й *розважальна* література.

Класифікувати дитячу літературу можна і за **родами** (*епос, лірика, драма*), і за **жанрами**. При чому, коли «звичайні» жанри (роман, повість, оповідання, поема, комедія, драма тощо) потрапляють у сферу літератури для дітей, вони можуть трансформуватися. Уплив казки на поетику жанрів призводить до появи різноманітних жанрових модифікацій – повість-казка, новела-казка, поема-казка. Твори мають двопланове значення, «дитячий» і дорослий плани перегукуються, утворюючи діалогічну єдність всередині тексту. Лірична поезія та ліро-епічні жанри тяжіють до фольклору. Епічні жанри історичної та морально-соціальної тематики відчують вплив класичної повісті про дитинство тощо.

Практична класифікація дитячої літератури побудована на особливостях процесу читацької психології й періодизації освітнього процесу: література для дошкільнят, для молодших школярів, для учнів середніх класів. Літературу для дітей старших класів називають підлітково-юнацькою.

Тільки жанрово-видова класифікація є стабільною, інші являють собою динамічні системи.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке дитяча література, література для дітей, література про дітей? Наведіть приклади творів.
2. Які критерії твору для дітей Ви знаєте?
3. У чому полягає специфіка читача-дитини?
4. Назвіть функції дитячої літератури.
5. Визначте види дитячої літератури.

Висновки

Наукові дискусії про дитячу літературу зводяться до проблеми виділення дитячої літератури із загальних меж літератури.

Об'єктивним критерієм виділення дитячої літератури є категорія читача-дитини.

Література для дітей та юнацтва – художні твори різних родів і жанрів, що на рівні своєї формозмістової єдності адресовані читачу відповідної вікової категорії, задовольняють

його емоційні, естетичні й етичні запити, можуть мати подвійну рецепцію (дитина й дорослий), взалежнюються від законів, властивих художній словесності взагалі. У колі дитячого читання вона є тим ядром, навколо якого перебувають твори про дітей, твори-адаптації для дитячого читання і власне творчість самих дітей (дитяча література). Ці компоненти, з одного боку, утворюють певні замкнені системи, кожна з яких має своє місце і значення в загальному художньому процесі.

Література

1. Вавілова І. В. Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2008. 22 с.
2. Гнідець У. С. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики [Електронний ресурс] *Література. Діти. Час.* Т., 2011. Вип. 2. С. 25–35.
3. Кизилова В. Література для дітей та юнацтва: художня специфіка, тенденції інтерпретації. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору.* – Донецьк, 2012. Вип. 17. С. 10–19.
4. Кизилова В. В. Дитяча література: стан. Проблеми. Перспективи. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.* Луганськ, 2006. № 10 (105): Філол. науки. С. 58–61.
5. Кизилова В. В. Література для дітей та юнацтва як поліінтерпретаційний феномен. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.* Луганськ, 2012. № 3 (238): Філол. науки С. 21–30.
6. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і час.* 2004. № 12. С. 20–27.

